

Nekrolog

Olaf Heymann Olsen

7. juni 1928 – 17. november 2015

AF

ELSE ROESDAHL

Olaf Olsen (han brugte ikke sit mellemnavn) døde 87 år gammel efter et langt og overordentlig aktivt liv i historiens, arkæologiens og dansk museumsverdens tjeneste. Hans faglige karriere rakte fra at være studentermedhjælp og siden museumsinspektør på Nationalmuseets Afdeling for Middelalder og Renæssance til grundlægger af og professor i faget middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet og endelig rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet. Efter pensioneringen i 1995 fik han 20 år som aktiv pensionist. Han gennemførte store udgravninger, der satte nye dagsordener. Det gælder især undersøgelserne af danske kirker, af vikingeborge og af vikingeskibene fra Skuldelev. De blev fulgt op af vigtige publikationer, men hans publikationer omfattede også en lang række andre aspekter af fortiden eller havde karakter af kommentarer og anmeldelser. En oversigt over hans produktion frem til marts 1988 findes i hans festskrift fra dette år.¹ Han havde dertil sjældne evner som organisator og fund-raiser (han ville næppe være glad for dette ord). Adskillige store projekter skyldes hans indsats på disse felter, bl.a. Vikingeskibsmuseet i Roskilde i 1960'erne, „Projekt Middelalderbyen“ i 1970'erne og Nationalmuseets udbygning, der stod færdig i 1992. Hans virke er endvidere knyttet til så forskellige områder som f.eks. varetagelse af nødudgravninger og Bjørn Nørgaards gobeliner på Christiansborg Slot.

Baggrund og uddannelse

Olaf Olsen var søn af professor i historie ved Københavns Universitet

¹ Aa. Andersen: „Olaf Olsens forfatterskab“, Aa. Andersen, T. Dahlerup, U. Lund Hansen, N.-K. Liebgott, J.S. Jensen (red.): *Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. juni 1988*, København 1988, s. 1-7.

Albert Olsen (1890-1949),² der havde startet sin karriere som maskinarbejder, og Agnete Ebba Olsen (1905-1990), født Bing, der udgik fra det københavnske storborgerskab. Han var den mellemste af tre brødre: Erling (senere universitetsmand, politiker, minister og formand for Folketinget) og Sverre (senere bankdirektør). Begge forældre var samfundsbevidste og havde markante meninger; politisk var de venstreorienterede og sympatiserede med Sovjetunionen uden at være kommunister. I efteråret 1943 måtte familien flygte til Sverige på grund af moderens jødiske baggrund og faderens erklærede antinazistiske holdninger. Olaf Olsen gik i dansk skole i Lund og vendte 5. maj 1945 hjem til Danmark som medlem af Den Danske Brigade – i uniform og bevæbnet og ifølge ham selv meget parat til kamp. Han priste sig siden lykkelig over, at den knap 17-årige unge mands ildhu og våbenglæde ikke kom til udfoldelse. Politisk var han påvirket af hjemmet: Han blev kommunist – som mange andre unge idealistiske mennesker på den tid – men forlod partiet efter Ungarn-opstanden i 1956.

Efter studentereksamen i 1946 studerede Olaf Olsen historie og geografi ved Københavns Universitet og blev kandidat i 1953. I 1950 fik han studenterjob på Nationalmuseet, først ved redaktionen af værket *Danmarks Kirker* og siden ved Middelalder- og Renæssanceafdelingen (daværende 2. Afdeling). Det blev en livslang kærlighed til både de danske kirker, til vikingetiden og middelalderen og til Nationalmuseet. I denne periode deltog han for første gang i en udgravning. Det var på vikingeborgen Aggersborg ved Limfjorden, hvor store udgravninger blev ledet af inspektør ved Nationalmuseet, C.G. Schultz. Olaf Olsen deltog som leder af en gruppe internationale studerende i regi af DIS (Danmarks Internationale Studenterkomité). Han viste fine evner for iagttagelse og udgravningsdokumentation, og det var nok på Aggersborg, at hans interesse for vikingeborgene af trelleborgtypen blev vakt. Hans første større publikation var historiespecialet „Christian IVs tugt- og børnehus“,³ der udkom omtrent samtidig med, at han blev kandidat og afspejlede hans sociale engagement. I 1954 giftede han sig med Jean Catherine Denistoun Sword, der fik en karriere som oversætter af især arkæologiske og arkitekturhistoriske skrifter; ægteskabet blev opløst i 1970.

² V. Dybdahl: „Albert Olsen“, *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., København 1979-84.

³ *Historiske Meddelelser om København* 4. rk. III, 1952-54, s. 257-356. En revideret udgave i bogform udkom i 1978 på forlaget Wormianum, Højbjerg (127 s.).

Inspektør ved Nationalmuseet (1958-71)

Efter nogle midlertidige ansættelser på Nationalmuseet fik Olaf Olsen i 1958 fast stilling som inspektør ved 2. Afdeling. Det blev en umådelig produktiv og alsidig periode af hans liv, hvor han også blev medlem af adskillige lærde selskaber og demonstrerede sine organisatoriske evner i faglige sammenslutninger. Han blev bl.a. Fellow of the Society of Antiquaries of London 1959, Honorary Fellow 1979; var i Styrelsen for Dansk Magisterforening 1960-66; medlem af Selskabet for Dansk Kulturhistorie 1961, sekretær 1962-70; i styrelsen for Vikingeskibshallen (senere Vikingeskibsmuseet) i Roskilde fra 1963; formand for Dansk Historisk Fællesforening 1966-74 og medlem af Det Kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie fra 1970.

På Afdelingen indgik han i et frodigt og inspirerende tværfagligt miljø med historikere, kunsthistorikere og arkitekter, som kom til at påvirke ham for livet. Han videreførte også den indarbejdede arkæologiske tradition, at forskning skal formidles til offentligheden i folkeoplysningens tjeneste og som „tak“ til skatteyderne – han blev en flittig foredragsholder og skrev med glæde artikler til årsskrifter ude i landet. Hans forskning rakte over et bredt felt, men tre områder blev centrale og optog ham resten af livet: de danske ringborge fra vikingetiden, kirker og hedensk kult/religionsskifte samt vikingeskibene fra Roskilde Fjord. Arbejdet med dem var til dels sideløbende.

Ringborgene overtog han fra C.G. Schultz, der havde forestået udgravninger af både Aggersborg, Fyrkat og Nonnebakken, men pludselig døde i 1958. Få år senere, i 1962, udkom Olaf Olsens velskrevne og klassiske artikel „Trelleborg-problemer. De danske vikingeborge og deres historiske baggrund“,⁴ der fremlagde en samlet tolkning af de fire da kendte borge. En blot nogenlunde præcis datering kunne dengang ikke etableres ad arkæologisk vej, så borgene blev ud fra skriftlige kilder placeret i den eneste historiske kontekst, der forekom ham rimelig. Han så dem som Svend Tveskægs og Knud den Stores kaserner og træningslejre for de hærstyrker, der først plyndrede og siden erobrede England i 1013 og igen i 1016, idet borgene samtidig hævdede enheden i det danske rige. Den flotte tolkning, der også er fremlagt i andre artikler, gik sin nationale og internationale sejrsgang og var alment accepteret i mange år.

Som nævnt havde Olaf Olsen deltaget i Aggersborgudgravningerne som student, og i 1968 foranledigede han, at der blev fremstillet oversigtsplaner af de mange løse tegninger af de spredte udgravningsfelter. Det reddede Aggersborg og muliggjorde, at borgen og stedets

⁴ *Scandia* 28, s. 92-112.

ældre vikingetidsbebyggelse kunne inddrages i forskningen og siden blev bearbejdet og publiceret.⁵ I disse år lagde han også en strategi for publikation af Fyrkatborgen, der var betydelig mindre end Aggersborg, og hvor fundforholdene var langt enklere. Arkitekt Holger Schmidt, som han allerede havde et nært samarbejde med gennem kirkearkæologien (se nedenfor), studerede de omdiskuterede huse og deres forudsætninger og rekonstruktion og arbejdede med den store oversigtsplan, mens jeg blev ansat som studentermedhjælp i 1966 for at registrere genstandsfundene og sørge for nødvendig konservering af dem. I 1960'erne og først i 70'erne forestod Olaf Olsen desuden nogle småudgravninger på både Fyrkat og de øvrige ringborge for at afklare specifikke spørgsmål. Her afprøvede han også forskellige nye metoder til forbedring af iagttagelsesmulighederne ved udgravning af stolpehuller og skrev derom.⁶ Den endelige Fyrkatpublikation så dog først lyset i Aarhustiden (se nedenfor).

De danske kirker var en gammel kærlighed. I forbindelse med 2. Afdelings tjenstlige arbejde med „kirkesagerne“ kom Olaf Olsen vidt omkring i landet og foretog både store og små udgravninger i kirkegulve. Det ledte ham hurtigt til overvejelser om hensigtsmæssige metoder til sikring af, at vigtig information ikke gik tabt, når kirker blev renoveret, hvilket bl.a. førte til nye regler og anbefalinger til sikring af fund fra kirkegulvene, ikke mindst mønter. I 1956 blev det såkaldte harpe-cirkulære udsendt til arkitekter og andre, der arbejdede med kirkere-staureringer – det var konciperet af Olaf Olsen og blev udsendt uændret. Kort efter kom en artikel om udgravning af kirkegulve.⁷ Kirkeudgravningerne førte videre til problemstillinger vedrørende de romanske kirkers forgængere – missionstidens og den tidlige middelalders trækirker – og også her kom der snart en artikel.⁸

Hans vigtigste kirkeudgravninger fandt sted i Sankt Jørgensbjerg og Sankt Ib i Roskilde i henholdsvis 1953-54 og 1956, og 1959-60. Disse undersøgelser kombinerede arkæologiske undersøgelser af gulve, der blev næsten totaludgravet, med bygningsarkæologiske undersøgelser af murværket, og i Sankt Jørgensbjerg identificerede han genanvendte bygningslementer i angelsaksisk stil fra omkring 1040 eller

⁵ E. Roesdahl, S.M. Sindbæk & A. Pedersen (red.): *Aggersborg i vikingetiden. Bebyggelsen og borgen*, Højbjerg 2014. Om Olaf Olsens indsats vedr. oversigtsplanerne, se s. 96-99 (bogen foreligger også på engelsk).

⁶ Bl.a. „Om at udgrave stolpehuller“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1968, s. 155-170.

⁷ „Kirkegulvet som arkæologisk arbejdsmark“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1958, s. 17-30.

⁸ Med E. Møller: „Danske trækirker“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1961, s. 35-58.

lidt før, dateret af en møntskat.⁹ Han blev nu internationalt anerkendt som kirkearkæolog, hvilket bl.a. manifesterede sig i, at han i 1960 sammen med to engelske og en norsk kollega foretog en udgravning i den enestående stavkirke i Greensted nær London.¹⁰ Nogle år senere sammenfattede han iagttagelser fra en række kirkeudgravninger i artiklen „Rumindretningen i romanske landsbykirker“, med redegørelser for gulve, altre, bænke langs væggene, lave forhøjninger langs skibets vestende – der tolkedes som herskabspladser – og døbefontenes placering på podier i midteraksen nær dørene. Det gav et helt nyt billede af de romanske stenkirker og deres brug.¹¹ Ud af arbejdet med kirkerne kom også den smukt tilrettelagte bog *I Jacob Madsens fodspor. Biskop C.T. Engelstofts fynske kirkebeskrivelser*.¹² Engelstoft var biskop over Fyns stift 1852-1889, og bogen giver eksempler på hans notater fra visitatsrejserne og gør opmærksom på det utrykte manuskript som kilde til den fynske kirkehistorie.

Kirkegravningerne førte videre til overvejelser om holdbarheden af den udbredte tese om stedkontinuitet fra hedenske til kristne kultsteder – for der syntes aldrig at være spor af hedenske kultbygninger eller af hedensk kult i det hele taget under de danske romanske kirker. I 1963 fik han via et kandidatstipendium fra Københavns Universitet mulighed for koncentreret studier af spørgsmålet og afholdt undervisning om emnet. I 1966 forsvarede han sin disputats *Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier*.¹³ Værket var en nøje gennemgang af de vigtigste teorier og de kilder, der lå til grund for dem. Hele Norden stod for skud. Både norrøne og andre skriftlige kilder samt stednavne og arkæologiske kilder blev undersøgt og kritisk vurderet. Han kunne her trække på et bredt netværk af gode kolleger i mange fag og sin legendariske arbejdsevne. Resultatet blev en velstruktureret og velskrevet bog, som kan læses af alle interesserede og også bruges til opslag om specifikke spørgsmål. Med typisk forsigtighed konkluderede han i bogens sidste sætning: „Men vi har tilstrækkelig viden til at modsige formodningen om en almindelig gravplads-

⁹ „St. Jørgensbjerg kirke. Arkæologiske undersøgelser i murværk og gulv“, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1960, s. 1-71; „Sankt Ibs kirke i Vindebode. Et bidrag til Roskildes ældste historie“, *Fra Københavns Amt* 1962, s. 61-87.

¹⁰ Se H. Christie, O. Olsen & H.M. Taylor: „The wooden Church of St. Andrew at Greensted, Essex“, *The Antiquaries Journal* 59, 1979, s. 92-112.

¹¹ I *Kirkehistoriske Samlinger* 7. rk., 6. bd., 2. hft., 1967, s. 235-272.

¹² C.C. Rafn-forelæsning nr. 2, Odense 1970 (60 s.).

¹³ Den udkom både som et bind af *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1965 (1966) og som selvstændig monografi, København 1966 (307 s.).

kontinuitet fra hedensk til kristen tid, ligesom vi med megen styrke må hævde, at teorien om, at de ældste kirker fortrinsvis er placeret på hedenske kultsteder, ikke hviler på et forsvarligt grundlag“.

Resultaterne gav genlyd i både videnskabelige og andre interesse-rede kredse i ind- og udland og i dagspressen, og der kom mange re-aktioner. I dag er bogen en klassiker, selv om ikke alle teorier holder, bl.a. det synspunkt, at specialiserede hedenske kultbygninger var over-ordentlig sjældne. De er siden dukket op ved flere udgravninger, men ikke under kirker. Olaf Olsen fastholdt hele livet interessen i de pro-blemstillinger, der er behandlet i disputatsen, og skrev adskillige artik-ler i ind- og udland om aspekter heraf. Og han fulgte med levende in-teresse og åbent sind de nybrud, der skete på området.

Typisk for Olaf Olsen så han tidligt potentialet i at undersøge vrøg på havbunden, og i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 60'erne gennemførtes hans tredje store projekt i tiden som museumsinspek-tør: udgravningen af de fem vikingeskibe fra Roskilde Fjord, Skulde-levskibene, og opførelsen af et nyt museum til dem. Det skete alt i nært samarbejde med den unge skibssingeniør Ole Crumlin-Pedersen, der siden blev en af Europas førende marinarkæologer.

Ude i Europa var skibssarkæologien i stor fremgang, især fordi frø-mandsudstyr nu gjorde det muligt at dykke og undersøge vrøg på hav-bunden, og nogle vrøg i Roskilde Fjord, der gik under navnet Dron-ning Margrethes skib, fangede interessen. Bevaringstilstanden men-tes at være dårlig, men nogle optagne vrøgdele tydede på en datering til vikingetid. Olaf Olsen krøb selv i frømandsudstyr og deltog i under-søgelserne i somrene 1957-59. De afslørede, at det drejede sig om ad-skillige skibe, og at de faktisk var fra vikingetiden. De måtte reddes, og den valgte metode blev at etablere en kunstig ø ved at sætte en spuns-væg op omkring alle vrøgene og pumpe vandet ud, så selve udgrav-ningen kunne foregå relativt tørskoet. Det krævede store bevillinger, som blev skaffet; historie- og arkæologistuderende blev ansat som ud-gravere; der blev organiseret kost og logi i Skuldelev og transport med båd til udgravningsstedet; og der blev iværksat et udviklingsarbejde til konservering af det vanddrukne træ, som skibene bestod af.

I sommeren og det tidlige efterår 1962 blev skibsdelenene gravet frem af mudderet, dokumenteret (bl.a. ved anvendelse af nye metoder som fotogrammetrisk opmåling), taget op og bragt til Nationalmuseets konserveringsafdeling i Brede. Resultaterne overgik alle forventnin-ger og gav genlyd i ind- og udland og alle medier. Der var hele fem ski-be, som repræsenterede flere specialiserede typer, der for første gang blev påvist her, og stævnen på et af skibene var fuldt bevaret – den ene-ste i hele verden. Et andet skib var hele 30 m langt – det blev langt se-nere rekonstrueret i fuld størrelse og sejlede 2007-08 til Dublin og re-

Olaf Olsen ved udgravning af Skuldelevskibene i 1962. Foto: Vikingskibsmuseet i Roskilde.

tur under stor mediebevågenhed; dendrokronologiske undersøgelser har vist, at det var bygget i Dublin-området.

Succesen var klar, og skibene måtte udstilles. Et nyt museum var nødvendigt, og der blev skaffet midler, så arkitekt Erik Chr. Sørensen helt moderne betonhus kunne opføres på den i øvrigt fredede Strandeng i Roskilde. Det åbnede i 1969, og arbejdet med opstillingen af skibene, som løb over adskillige år, foregik lige foran publikum. Indtil det var færdigt, kunne man få et indtryk af skibene gennem silhuetter i stålbånd, der også blev brugt til markering af linjeforløbet, når noget af et skib manglede. Der kom straks mange besøgende fra ind- og udland – en af dem skrev i en gæstebog kort efter åbningen: „Where are the Viking Ships?“. Men alt lykkedes. Ole Crumlin-Pedersen blev leder af museet og af forskningen og formidlingen omkring skibene. Efter en række mindre artikler publicerede Olaf Olsen og han i 1968 en stor videnskabelig, foreløbig redegørelse for fundet på engelsk.¹⁴ Og i 1969 udkom en lille populær bog af de samme forfattere om skibenes historie lige til de blev udstillet.¹⁵

¹⁴ O. Olsen & O. Crumlin-Pedersen: „The Skuldelev ships. II“, *Acta Archaeologica* 38, 1967 (1968), s. 73-174.

¹⁵ O. Olsen & O. Crumlin-Pedersen: *Fem vikingeskibe fra Roskilde Fjord*, Roskilde

Årene som museumsinspektør viste Olaf Olsen som en usædvanlig iverig og energisk forsker og administrator med store evner for både de videnskabelige og formidlingsmæssige sider af faget og for at skaffe store projektbevillinger – med sin familiebaggrund var han bekendt med toneangivende kredse og havde en unik indgang til den danske fondsverden. Dertil havde han vist sig som en dreven forhandler i vanskelige sager.

Han blev en ledende skikkelse på 2. Afdeling og i den øvrige danske museumsverden og fik gennem sit videnskabelige virke også gode venner og kolleger i udlandet. Han blev beundret af mange og anset for „den kommende mand“. Han havde også ambitioner, og i slutningen af 1960'erne blev stillingen som 2. Afdelings overinspektør ledig. Det var forventet, at den ville tilfalde Olaf Olsen, men med overflytningen af Harald Langberg fra Det Særlige Bygningssyn i 1967 blev denne karrierevej lukket, og Olaf Olsen så sig snart om efter andre muligheder. Af forskellige grunde var Københavns Universitet ikke aktuelt; det blev i stedet Aarhus.

Professor i middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet (1971-81)

Olaf Olsen har i en artikel skrevet i 2011 selv fortalt om faget middelalderarkæologis oprettelse og de første ti år, dvs. hans egen tid i faget.¹⁶ Han beretter, at han i marts 1967 blev kontaktet af professoren i forhistorisk arkæologi ved Aarhus Universitet, Ole Klindt-Jensen, vedrørende et professorat i historie, men at han svarede, at hvis han skulle til Aarhus Universitet, måtte det blive i et nyt arkæologisk fag, der arbejdede med middelalderens arkæologi. Klindt-Jensen støttede sagen, der blev lagt planer og udført forskellige universitetspolitiske manøvrer, og i 1969 begyndte Olaf Olsen at undervise i middelalderarkæologi. Per 1. juni 1971 blev han udnævnt til professor ved Aarhus Universitet.

Tiden var moden til det nye arkæologiske fag, og Olaf Olsen var den rette mand til at iværksætte det. Over hele Europa var middelalderarkæologien og ikke mindst byudgravninger i stærk fremgang i 1960'erne. Det gjaldt også Danmark, hvor store bygravninger især blev udført i Jylland – i Ribe, Aarhus, Viborg og Aalborg. Det ny universitetsfag i Aarhus blev meget positivt modtaget af lokalmuseerne, der vel

(136 s.). Bogen findes også på engelsk og tysk. Den endelige publikation af skibene udkom i 2002, se nedenfor.

¹⁶ O. Olsen: „The first ten years – why and how“, i M.S. Kristiansen, E. Roesdahl, J. Graham-Campbell (red.), *Medieval Archaeology in Scandinavia and Beyond. History, trends and tomorrow*, Aarhus 2015, s. 51-55; se også E. Roesdahl: „40 years of medieval archaeology at Aarhus University“, smst., s. 21-50.

også så det som en nyttig modvægt mod det store Nationalmuseum i rigets østlige udkant.

I 1971 giftede Olaf Olsen sig med sin kollega fra Nationalmuseet, Rikke Agnete Behrend, nu Olsen. De flyttede til Alrø i Horsens Fjord og indrettede sig i en smukt beliggende firelænget gård med god plads til bøger, og hun blev ham en uvurderlig støtte gennem resten af livet. Samtidig havde hun sit eget faglige liv som freelance borgforsker, foredragsholder og forfatter af historiebøger mv.

Olaf Olsen gik til sine nye opgaver med liv og sjæl. Der skulle laves studieordninger og boglister (hvilket dog var ret enkelt dengang), og der skulle opbygges et bibliotek fra grunden; det sidste blev i vidt omfang gjort ved køb fra antikvariater og afdøde kollegers biblioteker. I alle henseender bistod kolleger fra Nationalmuseet og andetsteds. Det første hold af censorer var Hans Stiesdal fra Olaf Olsens tidligere afdeling, Elna Møller fra *Danmarks Kirker* på Nationalmuseet, og Mogens Bencard fra Den Antikvariske Samling i Ribe. De blev samtidig taget med på råd om alt muligt andet vedrørende faget. Dets tilgang til arkæologien blev naturligt nok præget af Nationalmuseets middelalderafdeling og dennes fagsammensætning og arbejdsopgaver. Det blev også diskuteret, om det nye fag skulle placeres på Moesgård, hvor pladsen var trang, eller på Campus i Aarhus, tæt på bl.a. historiefaget. Men naboskabet med forhistorisk arkæologi blev valgt, og der blev snart lagt planer for en større udbygning af Moesgård (indviet i 1984). Det var en spændende pionertid.

Men først og fremmest skulle de studerende undervises. Olaf Olsen var den eneste fastansatte underviser, men som kandidatstipendiat siden 1970 og siden ekstern lektor underviste jeg nogle timer om ugen og havde ansvar for undervisningen om genstande, hvilket ikke var Olaf Olsens force; dertil kom gæsteforelæsere. Han var en omhyggelig og engageret og meget værdsat underviser. I sine ovennævnte memoirer¹⁷ omtaler han især serien „aktuel orientering“, hvor han hver uge forelagde en kritisk gennemgang af en bog eller artikel – hvilket både holdt ham selv opdateret, gav de studerende et indblik i, hvad der rørte sig i faget, og skærpede deres kritiske sans. Ellers var der forelæsningsserier og øvelser om kirker, borge, numismatik og meget andet. Han var også optaget af arkæologiske metoder og metodeudvikling, men arkæologisk teori som sådan var ikke hans felt – egentlig anså han „sund fornuft“ for at være det vigtigste. De studerende lærte også at bruge skriftlige og billedlige kilder, og der var kurser i skriftlæsning og historisk metode og jævnligt forelæsninger om kalkmalerier mv. I de skriftlige opgaver, som der var mange af, fik de studerende ind-

¹⁷ Se note 16.

prentet, at der skulle bruges et godt og forståeligt dansk, mens unødige fremmedord fik hård kritik.

Olaf Olsens evner til at skaffe økonomiske midler blev bl.a. udnyttet til medfinansiering af studenterekskursioner i ind- og udland. Han forestod fire store udlandsekskursioner – de studerende skulle have udsyn! De gik til Nordengland, til Syrien og Libanon, til Rusland og Estland samt til de norrøne bebyggelser i Sydvestgrønland, og alle blev grundigt forberedt med en øvelsesrække, hvor de studerende skrev opgaver om det, man skulle se. Deltagerne mindes stadig disse ekskursioner som oplevelser, der var med til fagligt at forme dem. Dertil kom uddannelsesgravninger på østjyske klostre: to år på Ring Kloster og fire på Øm Kloster.¹⁸ Det indledte en ny fase af dansk arkæologisk klosterforskning, som siden er videreført af især den senere lektor i faget, Hans Krongaard Kristensen.¹⁹

I 1974 blev Olaf Olsen medlem af Statens Humanistiske Forskningsråd og næstformand 1977-79. Det og andre engagementer i København og andetsteds medførte stor rejseaktivitet, men i 1976 også en stor bevilling til ham, til iværksættelse af „Projekt middelalderbyen“. Den kom på rette tid. Byarkæologien var som nævnt meget aktiv, og i forbindelse med en lovrevision i 1969 var der omsider kommet bedre muligheder for offentlig støtte til undersøgelser (nødgravninger) af byernes middelalderlige kulturlag, når de var truet af nybyggeri mv. Der var stærkt brug for grundlæggende ny forskning og metodeudvikling. Projektets formål var at „anvise dansk arkæologi nye veje til rationel udnyttelse af de begrænsede midler, som i den kommende tid kan forventes at være til rådighed for arkæologisk virksomhed i byerne“. En detaljeret registrering og samlet tolkning af det eksisterende killemateriale (skriftligt, arkæologisk, kartografisk og geologisk) skulle danne basis for at kunne udpege de områder, hvor en mindre udgravning kunne løse centrale spørgsmål om en bys „alder og topografiske udvikling“. Det blev siden projektets korte formålsformulering. Ti byer blev valgt til undersøgelse.²⁰

¹⁸ Om udgravningerne på Øm udsendtes 11 Nyhedsbreve 1975-78; se også O. Olsen: „Krønike og udgravning. Øm kloster i historisk og arkæologisk belysning“, *Convivium* 1979, s. 126-45 (også som særtryk fra Historisk Samfund for Århus Stift).

¹⁹ H.K. Kristensen: *Klostre i det middelalderlige Danmark*, Højbjerg 2013.

²⁰ Projektets strategi, organisering og udvikling er beskrevet i H.K. Kristensen & B. Poulsen: *Danmarks byer i middelalderen*, Aarhus 2016, s. 28-30; se også O. Olsen i forordet til projektets første bind, I. Nielsen: *Middelalderbyen Ribe*, Århus 1985, s. 5-7. Projektet var bl.a. inspireret af engelsk forskning, især af M. Biddle & D. Hudson: *The future of London's past. A survey of the archaeological implications of planning and development in the nation's capital*, London 1973. En an-

Adskillige studerende og unge kandidater (både fra middelalderarkæologi og historie) blev involveret i projektet og fik siden arbejde i forlængelse deraf, og adskillige skrev specialer om byer. Ole Schiørning, en af de første kandidater i middelalderarkæologi, blev koordinator, mens Olaf Olsen var formand for styringsgruppen og drev hårdt på for at få projektet gennemført. I 1982 besluttedes det, at der også skulle skrives en bog om hver by, og i årene 1985-92 udkom syv af de ti byer: Ribe, Køge, Næstved, Viborg, Odense, Svendborg og Aalborg, fulgt af Aarhus i 2013, mens Horsens og Roskilde måtte opgives ligesom det oprindelig planlagte samlende atlasbind.²¹ I 2016 kom imidlertid en stor oversigt over Danmarks byer i middelalderen, skrevet af middelalderarkæologen Hans Krøgaard Kristensen, der havde forfattet bindet om Viborg (1987), og historikeren Bjørn Poulsen. Projekt Middelalderbyen var et solidt udgangspunkt og en inspiration for deres værk, men det går langt ud over projektets problemstillinger og demonstrerer byforskningens udvikling og bredde.²² Olaf Olsen vidste, at bogen var på vej og glædede sig. Også vedrørende danske middelalderbyer var han iværksætter.

Hans projekter var godt koordinerede. I 1977, hvor Projekt Middelalderbyen lige var søsat, afholdtes „The Eighth Viking Congress“ i Aarhus med deltagere fra de nordiske lande samt England, Skotland og Irland og med Olaf Olsen som hovedorganisator; publikationen udkom 1981.²³ 1977 udkom også publikationen af vikingeborgen Fyrkat. Arbejdet hermed var påbegyndt på Nationalmuseet, jf. ovenfor, og mundede ud i to bind. Det første, om borganlægget og bebyggelsen, var forfattet af Olaf Olsen og hans medarbejder gennem mange år, arkitekt Holger Schmidt; det andet, om oldsagerne og gravpladsen, af

den inspirationskilde var muligvis C.M. Heighway (red.): *The Erosion of History. Archaeology and Planning in towns. A study of historic Towns affected by modern development in England, Wales and Scotland*, London 1972. Derimod var der ikke videre kontakt med det svenske projekt „Medeltidsstaden“, som også var startet i 1976 og fastholdt et fortrinsvis antikvarisk sigte, se H. Andersson: „Medeltidsstaden i Sverige och Finland – blick bakåt och framåt“, i H.-M. Pellinen (red.), *Maasta, kivistä ja hengestä. Earth, Stone and Spirit. Markus Hiekkänen Festschrift*, Helsingki 2009, s. 212-25.

²¹ Der er en bog om hver by, ved forskellige forfattere og med titlen hhv. *Middelalderbyen Ribe, Middelalderbyen Køge* osv. For Aalborg indgår bidraget om middelalderbyen i E. Johansen, B. Møller Knudsen & J. Kock: *Aalborgs Historie I. Fra Aalborgs fødsel til Grevens Fejde 1534*, Aalborg 1992.

²² Kristensen & Poulsen: Anf. værk i note 20.

²³ H. Bekker-Nielsen, P. Foote, O. Olsen (red.), *Proceedings of the Eighth Viking Congress. Århus 24-31 August 1977*, Odense 1981 (294 s.).

undertegnede.²⁴ Bøgerne var på dansk med engelsk resumé, og dokumentationsmaterialet var hermed fremlagt og tolket og gav en ny forståelse af borgens bygningshistorie, fysiske fremtræden og forfald, de store huses konstruktion og udseende, livet på borgen og relationer til andre borge samt dateringen.

Under arbejdet var der opstået forskellige opfattelser af, hvorledes nogle af de arkæologiske data skulle tolkes, og dermed af borgen(e)s formål og funktion. Denne divergens blev åbent fremlagt, og mange fandt det interessant og principielt positivt med to modsatrettede tolkninger i ét værk. I bind 2 udfordredes Olaf Olsens ovennævnte klassiske tolkning af borgene: Ud fra genstandsmaterialets datering ansås en tilknytning til Englandstogterne for usandsynlig, der blev gjort opmærksom på de civile aspekter i fundmaterialet, og Harald Blåtand ansås for den sandsynlige bygherre, mens Olaf Olsen i bind 1 diskuterede tolkningsmuligheder og endte med at finde sin oprindelige teori mest sandsynlig. Han havde svært ved helt at opgive denne og ved ikke at se Svend Tveskæg som bygherre, også efter at dendrokronologiske dateringer af Trelleborg til 980/81 definitivt gjorde borgen anlæggelsestid ældre end før antaget.²⁵ Det tog nogle år. Alle tre forfattere fortsatte i øvrigt arbejdet med aspekter af ringborgene og holdt kontakt derom. Blandt resultaterne var Holger Schmidts flotte rekonstruktion i fuld størrelse af et Fyrkat-hus lige uden for borgen, indviet i 1985, Olaf Olsens kapitel om borgene i 1999 og publikationen af Aggersborg i 2014.²⁶ En stor anmeldelse af den sidste blev det sidste skriftlige arbejde fra hans hånd.²⁷

I Aarhus-tiden udkom også en række videnskabelige artikler, bl.a. om byer,²⁸ foruden oversigter,²⁹ anmeldelser,³⁰ kronikker,³¹ nekrolo-

²⁴ O. Olsen & H. Schmidt: *Fyrkat. En jysk vikingeborg I. Borgen og bebyggelsen*, København 1977 (241 s. + bidrag af H. Helbæk 41 s.); E. Roesdahl: *Fyrkat. En jysk vikingeborg II. Oldsagerne og gravpladsen*, København 1977 (233 s.).

²⁵ Se f.eks. O. Olsen: „Tanker i tusindåret“, *Skalk* 1980:3, s. 18-26.

²⁶ Se bl.a. H. Schmidt: „Om bygningen af et vikingetidshus på Fyrkat“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1985, s. 48-59; O. Olsen: „De gådefulde vikingeborge“, i O. Olsen: *Da Danmark blev til*, København 1999, s. 92-108 (kap. 6); anf. værk i note 5.

²⁷ I *Kuml* 2015, s. 323-27.

²⁸ Bl.a. „Nogle tanker i anledning af Ribes uventet høje alder“, *Fra Ribe Amt* 1975, s. 225-58.

²⁹ Bl.a. „Perspektiver for dansk middelalder-arkæologi“, *hikuin* 3, 1977, s. 5-11.

³⁰ Bl.a. „Vilh. la Cour som borgforsker“, *Sønderjysk Månedsskrift* 1973 nr. 8, s. 228-34.

³¹ Bl.a. en engageret kronik i *Politiken* 30.10.77 med titlen „Har vi råd til at miste Sprogø“. Det var da linjeføringen for Storebæltsbroen blev diskuteret.

ger og diskussionsindlæg af metodisk art. Han havde synspunkter på meget og blev ofte bedt om at udtrykke dem på skrift. Ikke alt vandt bred accept, hverken i samtiden eller i dag, men de blev i alt fald udgangspunkt for nyttige fagdiskussioner. Det gælder f.eks. artiklen med det flotte navn „Rabies Archaeologorum“ („arkæologgalskab“), der udkom hele tre steder (1979, 1980 og 1982).³² Her argumenterer han bl.a. mod unødige udgravninger af ikke-truede anlæg og generelt mod totaludgravninger samt for, at man bør udgrave mindst muligt af et anlæg og altid efterlade noget til eftertiden, der utvivlsomt vil have bedre undersøgelsesmetoder – som det var gjort på Fyrkat. Han mente også, at gode resultater tit kan opnås gennem meget små, strategisk valgte udgravningsfelter (af nogle kaldet frimærkegravninger). Mange var dog opmærksomme på, at et lille udgravningsfelt tit giver misvisende eller uklare resultater. Andetsteds udtrykte han store betænkeligheder ved udbredelseskort og foreslog et 25 års forbud mod sådanne, idet han gav eksempler på ukritisk videnskabeligt brug. Han overså i farten, at udbredelseskort er et praktisk arkæologisk redskab til at få overblik over den aktuelle viden om forekomsten af forskellige typer af fund. I artiklen „The quantitative approach in urban archaeology“ løftede han pegefingern mod ukritisk brug af talmæssige opgørelser af fund fra bl.a. bygravninger.³³

Olaf Olsen var ikke særlig aktiv i universitets- eller fakultetspolitik, men fik bistand i aktuelle sager af gode kolleger fra andre fag. Efterhånden tilbragte han megen tid med engagementer i København. Fra 1977 var han således tilsynsførende ved redaktionen af *Danmarks Kirker*, hvor han som student havde indledt sin museale løbebane. Han bistod med sine legendariske evner til at skaffe midler i økonomiske kriser, drev på, for at bindene udkom til tiden, og læste alle bidrag og gav ris og ros. Dette arbejde fortsatte i mange år og var højt værdsat af „Kirkeværkets“ medarbejdere. Der kom også nye medlemskaber af videnskabelige selskaber og fonde. I 1974 blev han medlem af Venskabsforeningen i Lund, af Fortidsminderrådet 1976-79, direktør for Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse i 1980. Den har i tidens løb støttet udgivelsen af mange arkæologiske og historiske værker, og Olaf Olsen belærte unge forskere om det formålstjenlige i at stave dette og andre vanskelige navne korrekt i fondsansøgninger. I 1979 blev han indvalgt i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

³² Artiklen udkom på dansk i *Fortid og Nutid* 28, 1979, s. 276-81; på engelsk, med svar fra Philip Barker, i *Antiquity* 54, 1980, s. 15-20; samt i *Chateau Gaillard* 9-10, 1982, s. 213-22.

³³ Se R.A. Hall & H.K. Kenward (red.), *Environmental Archaeology in the Urban Context* (CBA Report no. 43), Oxford 1982, s. 6-9.

Med denne baggrund lå det i kortene, at Olaf Olsen kunne blive en stærk kandidat til posten som rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet, når P.V. Glob skulle gå på pension i 1981. Trods hans erklærede glæde ved jobbet som professor i middelalderarkæologi søgte han embedet og fik det, og i 1981 drog han igen til København, til sit kære Nationalmuseum.³⁴ I Aarhus blev der nu etableret en fast lektorstilling i middelalderarkæologi samt en lektor-vikarstilling (mens Olaf Olsen havde orlov fra professoratet; det blev til i alt seks år); desuden var der et eksternt lektorat. Det blev en smuk og varm afskedsfest på Moesgård, og hans tidligere studerende mindes ham stadig med varme og beundring.

Rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet (1981-95)

På Nationalmuseet efterfulgte Olaf Olsen den karismatiske P.V. Glob, men han havde sin egen tilgang til tingene, og der var brug for hans kompetencer. Han blev fuldt og helt Nationalmuseets mand, og det blev 14 overordentlig travle år. På mange måder følte han sig som „udenrigsminister“, der måtte varetage museets eksterne relationer, ikke mindst til ministerier og for at skaffe fondsmidler, og han blev en fremragende strateg og spiller. De indre linjer, inklusive samlingerne, blev i vidt omfang varetaget af lederne af de forskellige fagområder. Men han var altid tilgængelig for sine medarbejdere og højt respekteret. Hans meninger havde vægt på både de indre og de ydre linjer samt i offentligheden, og han støttede og promoverede omhyggeligt de medarbejdere, han fandt særlig egnede. På 60-års dagen i 1988 modtog han hele to festskrifter; det ene redigeret fra København, det andet fra hans tidligere arbejdsplads i Aarhus.³⁵ Gården på Alrø blev nu mest brugt som feriebolig.

Et af de resultater, han siden var mest glad for, var ombygningen af Nationalmuseet med et helt nyt indgangsparti, en stor særudstillingshal, fornyelse af permanente udstillinger, nyorganisering af magasinforhold mv. Det blev stærkt støttet af Egmont H. Petersens Fond, og i sommeren 1992 indviede dronning Margrethe det „nye“ museum.³⁶

³⁴ Se også hans egen redegørelse for forløbet i anf. værk. i note 16.

³⁵ Anf. værk i note 1; *hikuin* 14. 30 artikler til Olaf Olsen på 60årsdagen 7. juni 1988 (red. L. Larsen, E. Levin Nielsen, E. Roesdahl, O. Schiørring, J. Velløv), 1988.

³⁶ B. Busk Laursen: „På vej mod et nyt Nationalmuseum“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1989, s. 9-22; O. Olsen: „Tale ved det nye Nationalmuseums indvielse den 4. juni 1992“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1992, s. 208-23. Iflg. Lov om til- og ombygning m.v. af Nationalmuseet (Lov nr. 330 af 4. juni 1986) bevilgede staten 150 mill. kr. under forudsætning af tilskud „fra anden side“ på mindst 100 mill. kr.

Her modtog hun også et nyt videnskabeligt værk om Danmarks middelalderlige skattefund, som var blevet til på initiativ af Olaf Olsen og skrevet af en række af museets medarbejdere over en årrække.³⁷ Det markerede, at Nationalmuseet foruden at formidle også var og skulle være en central forskningsinstitution. Et halvt år senere fik museet sin største publikumssucces nogensinde med langt over 200.000 besøgende og kø næsten til Christiansborg. Det var Nordisk Ministerråds og Europarådets store særudstilling om vikingetiden og den ældre middelalder, som havde været vist i Paris og Berlin og ekstraordinært blev forlænget til København. Olaf Olsen havde i øvrigt bidraget til kataloget med kapitlet „Kristendommen og kirkerne“.³⁸ Før ombygningen var der ikke plads til store udstillinger, og det skyldtes ikke mindst de nordiske og europæiske museumskollegers respekt og sympati for ham, at de gik med til at forlænge deres mange udlån, så hans nye museum kunne få en flot start.³⁹ Udstillingen på Nationalmuseet blev støttet af en stor donation fra „Skibsrederen“, Mærsk McKinney Møller, som Olaf Olsen havde et glimrende forhold til.

Ministerielle nedskæringer gjorde det dog umuligt at få den daglige økonomi til at hænge sammen, og strukturændringer, nye faglige prioriteringer og mange afskedigelser blev nødvendige. I 1985 blev Christian Nissen ansat som ny økonomichef på Nationalmuseet; han kom fra Budgetdepartementet i Finansministeriet (og fortsatte i 1991 til Rigshospitalet og siden Danmarks Radio), og både Olaf Olsen og museets andre ledere havde et velfungerende samarbejde med ham. De komplicerede og smertefulde manøvrer blev gennemført, uden at Museet „gik i stykker“. Et at de vigtige resultater blev en ny intern styreform med en direktion bestående af lederne for de forskellige store fagområder i stedet for, som før, valgte repræsentanter for personalegrupperne.

Ud over selve Nationalmuseet kom der nye opgaver. I 1983 (lovfæstet i 1984) lykkedes det Olaf Olsen at få ansvaret for de såkaldte nødgravninger overført fra Fredningsstyrelsen til Rigsantikvaren. Strukturen blev, i overensstemmelse med lokalmuseernes ønsker, at administrationen forankredes i Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (RAS), der lå direkte under Rigsantikvaren og uden for Nationalmuseets interne styre, og at de fysiske undersøgelser skulle udføres af lo-

³⁷ J.S. Jensen m.fl.: *Danmarks middelalderlige skattefund I-II*, København (315 s. + 339 s.).

³⁸ S. 152-61, i E. Roesdahl (red.): *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*, København 1992, reprint 1993 (også på engelsk, tysk og fransk).

³⁹ O. Olsen: „Rigsantikvarens forord“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1992, s. 7-11.

kalmuseerne, mens samordning af undersøgelserne blev varetaget af Det Arkæologiske Nævn (DAN). Dette havde medlemmer fra lokalmuseer, universiteterne og Nationalmuseet med rigsantikvaren som formand. Det blev en meget velfungerende struktur og et resultat, som Olaf Olsen siden var særlig glad for. Endvidere var han i årene 1981-95 formand for Fortidsminderådet, der rådgav om fredede fortidsminder (ansvaret for dem lå fortsat under Fredningsstyrelsen og dens efterfølgere).⁴⁰

Olaf Olsen blev i denne periode medlem et utal af udvalg, bestyrelser, selskaber og foreninger; der skal have været omkring 70. Bl.a. var han 1981-95 vicepræsident for Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, og vicepræsident og formand for Videnskabernes Selskabs humanistiske klasse 1983-89.⁴¹ Han var en mægtig mand på adskillige felter af det danske kulturliv og havde et meget bredt netværk, der rakte fra centrale magthavere til små museer ude i landet. Han tilhørte „the Great and the Good“ – og det var godt at stå på god fod med ham. Han følte ansvaret for Nationalmuseet hvile tungt på sine skuldre og arbejdede som en hest. Det var i øvrigt også via Olaf Olsens indsats, at to store grupper af danske arkæologer kort efter Murens fald i 1989 kunne besøge henholdsvis Moskva og Sankt Petersborg og etablere kontakter med russiske kolleger, mens adskillige russiske arkæologer siden besøgte Danmark.

Videnskabeligt arbejde blev der ikke megen tid til – han har kaldt det forordenes og nekrologernes periode. Bl.a. skrev han en meget smuk og indtrængende nekrolog over sin forgænger i embedet, P.V. Glob.⁴² Der kom også et par artikler,⁴³ og han prøvede at holde nærkontakt med et enkelt felt, nemlig det voksende antal indleveringer af danefæ. Desuden påtog han sig redaktionen af *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, der udkom i 16 bind 1988-91 (ny udgave i 17 bind 2002-05; også på nettet). En af forfatterne bemærkede siden, at han aldrig havde oplevet en så tæt redaktion. Endvidere gik han ind i arbejdet med *Den Store Danske Encyclopædi* og blev formand for det videnskabelige råd. Værket udkom i 20 bind 1994-2001, med senere supple-

⁴⁰ Om Olaf Olsens administrative virke i tiden som rigsantikvar, se også C.U. Larsen: „Glimt af 200 år - og kig frem“, *Nationalmuseets Arbejdsmark 1807-2007* (2007), s. 15-56, især s. 36-43.

⁴¹ I *Kraks Blå Bog* 2004/05 (her findes Olaf Olsens sidste Krak-biografi) opregnes en del af dem.

⁴² O. Olsen: „Peter Vilhelm Glob. 20. februar 1911 – 20. juli 1985“, i *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Oversigt over Selskabets Virksomhed 1985 – 1986*, København 1986 (16 s.).

⁴³ Bl.a. „Dansk arkæologi“, i O. Pedersen (red.), *Strejflys. Træk af dansk videnskabs historie*, København 1992, s. 43-54.

mentsbind, indeksbind, cd-rom-version, dvd-udgave og online-udgave. I redaktionsfasen læste han det hele og kommenterede artiklerne i det omfang, han fandt fornødent. Han indgik også i den komité (det såkaldte Tapetkomplot), der i 1988 fik ideen til og siden bistod Bjørn Nørgaard med indholdet af Dronningens danmarkshistoriske gobeliner til Christiansborg. Olaf Olsen havde ikke brug for megen søvn og elskede sit arbejde, drak megen te og var i mange år en heftig piberyger.

Han værdsatte også i fulde drag de særlige oplevelser, som stillingen gav mulighed for, bl.a. en skibsrejse til Nuuk for at aflevere museumsgenstande til Grønlands Nationalmuseum, og han blev påskønnet og fik adskillige anerkendelser, bl.a. Danmarks Radios Rosenkjærpris i 1991, den sjældent uddelte kongelige medalje „Ingenio et Arti“ i 1992 og en æresdoktorgrad fra universitetet i St. Petersburg i 1994.

Men i 1995, da han var 67 år, gik han af efter 14 år i jobbet. I en „tilbageblikksartikel“ fra 1998 beretter han, at det var behovet for igen at kunne beskæftige sig med videnskabeligt arbejde, der gjorde udslaget⁴⁴ – nemlig den tilfredsstillende han oplevede ved at skrive en artikel til festskriftet til hans højt værdsatte tidligere medarbejder Ole Crumlin-Pedersen,⁴⁵ og hvor vanskeligt det var at finde tiden dertil. Desuden følte han at have gjort sin pligt, og at „man skal gå i tide“.

Tiden som pensionist (1995-2015)

Olaf Olsen fik 20 år som pensionist. Han og hustruen Rikke flyttede tilbage til gården på Alrø og indrettede en af længerne til deres enorme historisk-arkæologiske bibliotek, men de fik også en lille lejlighed i København. Et par formandskaber var ophørt med embedet, og antallet af bestyrelsesposter blev gradvis færre ligesom rejserne til København. Han nød tilværelsen som „fri mand“, men fulgte med levende interesse med i sine gamle fag og var en velkommen gæst ved møder og symposier; han deltog så længe kræfterne rakte. Han fik nu også tid til at læse både meget og grundigt, og især i de senere år sendte han breve med faglige kommentarer samt ris og ros (de var som oftest værdsatte) til mange forfattere af artikler og bøger. Der var tit besøg af venner og kolleger, og yngre kolleger, hvis arbejde han fandt vigtigt, kunne få både råd og dåd – det sidste somme tider gennem hans for-

⁴⁴ Kronikken „Blækhussyndromet“, i *Politiken* 27.10.98. Også trykt som kapitlet „Man skal gå, mens man endnu kan finde hjem“, i K. Overø, T. Morsing, P. Milner (red.), *Tiden der fulgte. 22 danske topchefer farvel til magten*, København 1998, s. 188-97.

⁴⁵ O. Olsen: „Malmö – a medieval sea port without a harbour“, i O. Olsen, J.S. Madsen, F. Rieck (red.), *Shipshape. Essays for Ole Crumlin-Pedersen on the occasion of his 60th anniversary February 24th 1995*, Roskilde 1995, s. 151-66.

bindelser i fondsverdenen. I 2010 modtog museumsinspektør ved Nationalmuseet Lars Jørgensen således en stor bevilling til projektet „Førkristne kultpladser“, der med nye kilder bl.a. undersøgte nogle af de problemer, Olaf Olsen havde behandlet i sin disputats 1966.

Med årene og refleksionerne over et langt og interessant liv blev Olaf Olsen også hyggelig, og hans humoristiske sans kom til udfoldelse – han værdsatte diskussioner om faglige spørgsmål og en snak om „gamle dage“ og meget andet samt et godt grin og, som altid, et slag bridge – og nu også ferierejser, bl.a. med sønnen Morten. Det gode naboskab på øen var ramme om hverdagen.

I årene lige efter pensioneringen var han imidlertid fagligt optaget af især tre ting: arbejdet med Encyclopædien skulle afsluttes og altså også gennemlæsningen af de mange bidrag. Dertil kom udarbejdelsen af de seks radioforedrag, der fulgte med Rosenkjærprisen fra 1991. Foredragene blev holdt, og i 1999 udkom de i en lille bog om forholdet mellem arkæologi og historie og aspekter af vikingetiden.⁴⁶ Medaljen „Ingenio et Arti“ betød endvidere, at hans levnedsløb ønskedes indleveret til Ordenskapitlet. Det blev et stort og foreløbig båndlagt manuskript med erindringer og vistnok ret åbenhjertige synspunkter.

Der blev også tid til nogle oversigtsartikler⁴⁷ og en række anmeldelser, og i 2002 kom en lille bog om sørøvere i Østersøen, som han længe havde haft lyst til at skrive.⁴⁸ En udgravningsrapport over hans for længst foretagne udgravninger på Nonnebakken i Odense, hvor en af vikingeborgene havde ligget, blev også afsluttet. Endvidere bistod han med redaktion og flere kapitler til den store publikation af Skuldelevskibene, som han i sin ungdom havde udgravet sammen med Ole Crumlin-Pedersen.⁴⁹ Olaf Olsen var hele livet en nær ven af Vikingeskibsmuseet og deltog med fornøjelse, når der var begivenheder her. Og i 2011 deltog han veloplagt i 40-års jubilæet for oprettelsen af middelalderarkæologi som dansk universitetsfag og holdt foredrag på symposiet.⁵⁰ I mange år holdt han også foredrag i store og små foreninger ud over landet. I sine sidste år var han tit plaget af sygdom, og

⁴⁶ *Da Danmark blev til*, København (108 s.)

⁴⁷ Bl.a. i Videnskabernes Selskabs festskrift til Dronningen: „Oldtidens fremtid“, i P.L. Hjorth, E. Dal, D. Favreholdt (red.), *Fra Egtvedpigen til Folketinget. Et festskrift til HENDES MAJESTÆT DRONNING MARGRETHE II ved regeringsjubilæet 1997*, København 1997, s. 161-72; „De danske middelalderklostres arkæologi“, *hikuin* 23, 1996 (1998), s. 7-26.

⁴⁸ *Ufredens hav – en 600 år gammel sørøverhistorie fra Østersøen*, København 2002.

⁴⁹ O. Crumlin-Pedersen & O. Olsen (red.): *The Skuldelev Ships I. Topography, Archaeology, History, Conservation and Display*, Roskilde 2002 (360 s.). Olaf Olsen er forfatter til kap. 2.1-3 og 4.2.

⁵⁰ Se anf. værk i note 16.

ting tog længere tid. Men han accepterede forholdene med stoisk ro og beholdt sin humoristiske sans og glæde ved fornøjelig samtale, og han var flittig til det sidste. Han følte vist, at han havde haft et godt liv og nået, hvad han ville – og var formentlig tryk i overbevisningen om, at hans livslange arbejde ville give ham et smukt eftermæle.

Men i sommeren 2012 blev Olaf Olsen centrum i en veltilrettelagt mediestorm,⁵¹ da pressen fortalte, at den højt respekterede tidligere rigsantikvar i 1947, som studenterarbejde for den sovjetiske ambassade, havde udarbejdet lister over 500 danske kunstnere og videnskabsfolk samt 75 korte biografier med kort markering af deres politiske holdning og indstilling til Sovjetunionen. Han blev endda omtalt som russisk agent. Aktiviteterne var allerede beskrevet i PET Kommissionens rapport (afsluttet 2009; her var studenten anonym), hvor det bl.a. vurderes, at materialet ville kunne hjælpe russerne med at identificere personer, der måske var villige til at udføre spionage, og at det kunne have fået alvorlige konsekvenser i tilfælde af en russisk magtovertagelse i Danmark. Sagen berørte Olaf Olsen dybt, og i et stort interview i *Jyllands-Posten* 15.7.2012 forklarede og præciserede han bl.a., at biografierne var et koncentrat af alment tilgængelige oplysninger fra *Kraks Blå Bog*, og at bemærkningerne om politisk holdning var almen viden og tilføjet i hånden – samt at han inderligt beklagede det hele og især oplysningerne om de politiske holdninger, og at det dengang ikke var faldet ham ind, at det kunne blive misbrugt. Han troede, at materialet skulle bruges til kultursamarbejde og beskrev det som en naiv ung kommunist udførelse af et studenterjob; han var kun 18 år. Mange fandt det også overordentlig upassende, at sagen fik en dominerende plads i adskillige dagbladsnekrologer ved hans død et par år senere.

I pensionisttiden dalede der fortsat priser og anerkendelser for et langt livs virke ned over ham: den arkæologiske Erik Westerby-pris 2002; Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fonds pris 2003; et portrætrelief på Fyrkat af ham og andre Fyrkat-forskere i 2005. Og i 2014 overrakte Dronningen ham Ragna Rask-Nielsens Grundforskningsfonds pris „for hans mangeårige indsats for dansk arkæologisk og historisk forskning“. Det skete i Videnskabernes Selskab, og på baggrund af ovenstående var han særlig glad for denne pris. Han blev begravet en smuk efterårsdag på kirkegården på Alrø, med vid udsigt over Horsens Fjord – familie, venner og kolleger fyldte den lille kirke og stod langt ud på kirkegården for at ære den gamle kæmpe.

Sammenfattende var Olaf Olsens omfangsrige og brede virke båret af en grundlæggende interesse for Danmarks historie samt en dyb

⁵¹ Se J. Fabricius Møllers kronik „Bent Jensen som kampagnejournalist“, *Jyllands-Posten* 13.12.2013, s. 33.

kærlighed til fortidsminderne og Nationalmuseet. Skriftlige kilder spillede en stor rolle i hans forskning og historiesyn, og han er med rette betegnet som både historiker og arkæolog. Hans indsats var i hovedsagen national, og langt de fleste publikationer er dansksprogede. Han var meget flittig og til det yderste pligtopfyldende. Han havde en solid tro på sig selv og på, at han tog de rigtige beslutninger. Det må have givet styrke i hans virke, men mildnedes af et humant menneskesyn og en god portion humor.

Alle hans store forskningsindsatser var levedygtige og blev videreført ligesom Vikingeskibsmuseet i Roskilde og faget middelalderarkæologi i Aarhus, og mange af hans videnskabelige værker står endnu. Han modtog et væld af priser og andre taknemmelige tilkendegivelser for sit arbejde. Som rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet var Olaf Olsen blandt de store. Han fulgte linjen fra Mouritz Mackeprang, Poul Nørlund, Johannes Brøndsted og P.V. Glob. Han huskes med taknemmelighed og varme af mange.